

Folklorünas alim Əli Samilin "Qaşqaylar və onların folklorü" kitabını ucularla təqdim edirik

evvelki ötən saylarımızda

Sonuc

Qaşqaylar bölgədə yaşadıqları illər boyunca çox savadlılara iştirak etdilər. Bu savadlılar 10 minilərlə övladlarını itiriblər. Dəfələrlə obalarına basqınlar olub. Cocaları, qarıları, qız-galınları, oğul-uşaqları öldürüldü. Qoyun sürüləri, mal-qara saxırları, at lixirləri, xalça-palazları, ev əşyaları, bir sözlə, mal-mülkləri talan edildi.

Buna baxmayaraq onlar heç vaxt əyilməyiblər. Toparanaraq yenidən dirçəlib mübariz əhval-nüvələrini qoruyub saxlaya biliblər.

Farslarla, Lorlarla, Bəlucularla, Ərəblərlə və b. xalqlarla eyni bölgədə yaşasalar da, onlarla heç bir milli və dini zəmində qarşıdurmaları olmayıb. Onların haqları tapandığı silaha el atıblar. Bir sözlə, savadlı savadın əlin daxili müxtəlifliyi ilə əvvəllərki qədrinə görə olub. Ənənəyə bağlı olduqlarına görə atababaları yaşadığı kimi sarbəst yaşamağa çalışıblar. Hakimiyyətdəkilərə isə əmir və təşvişləri sözsüz yerinə yetirən topluq gərəkdir. Bu xüsusiyyət isə Qaşqaylar üçün xarakterik deyildi. Elat mədəniyyətinin daşçıyıcılıq olana Qaşqaylarda el, tayfa daxilində bir seçib-seçilmək ənənəsi vardı. Nece deyirlər elat mədəniyyəti ilə oturaq mədəniyyətin arasındakı qarşıdurmalar da çox vaxt toqquşmalara səbəb olurdu.

Savadlılara udmayayan Qaşqaylar diplomatıyada, danışıqlarda uduzurdular. Hazırda onların toxuduqları xalça və kilimlər xarici ölkələrə İrən və ya Şiraz məhsulları kimi ixrac olunur. Bu günün özündə də Qaşqaylar toxuduqları xalça və kilimlərdəki naqışları Türk xalqlarındakılara qarşılaşdırırıq, onların anlamını izah edirik, mifləkləri də bağlılığına dair maraqlı fikirlər söyləyirik. Kitabı nəşrə hazırlayarkən İsveçdən dissertant Sadət Kerimi mənə bir şəkil göndərdi. Bildirdi ki, şəkil Londonda Freyd Muzeyindədir. Olaçaqdan divanın üzərində və arxasında xalça var. Səadət xanım maraqlandırdı ki, bu xalçalar hara xalçanıdır.

Mən ona cavab yazmaq üçün şəkilli üzən illər Azərbaycan Xalça Muzeyinə rəhbərlik etmiş Rəyza Tağıyevaya göndərdim. Sahəsinin tanınmış mütəxəssisi olan Rəyza xanım bildirdi ki, bu xalçaların çəpnişi Qaşqay xalçalarının çəpnişi ilə eynidir. Dəmək məşhur psixonanalitik Şiqmud Freyd Qaşqay xalçası üzərində eylesərkə düşüncələrini qələmə alırmış. Ümmümrük düşüncəsinin günümüzədək da-

şıyan, mədəniyyət tariximizi yaşıdan sənət eserlərinin başqalarının adına çıxmasından doğan rəhatsızlıqlarını da tez-tez dilə gətirir, haqlarının tapdınmasına passiv de olsa etirazlarını bildirir. Qaşqay eli özündə müxtəlif tayfa, tire və nəslilə birləşdiriyinə görə, onun naxış və kilimlərinin naxışını kimi dialektlərində, folkloründə də bir rəngarənglik var. Bəlgədə indiyədək ciddi və əlmi əsaslarla nə folklor nümunələri toplanıb, nə də dialektlə öyrənilib. Nece deyirlər, duyursunuz deyisən hər bir Qaşqay qarısı, qocaşu özü ilə zəngin bir kitabxanaya torpağın

Yolsuz", "Ala dev", "Seydi xan", "Mehri Xavar", "Yan (balaca) oğul" (Bu nağıl Azərbaycanda geniş yayılmış "Məlik Məmməd" nağılının bir variantıdır. - Ə.Ş.), "Ali Dəsaqlı", "Çirkin qız", "Gözəl qız" daha məşhurdur.

Qaşqaylar arasında söylənilən yırırlar əsasən 7 və 8 heqəlidir. Bu da Qaşqay musiqisinin ritminə daha uyğun gəlir. Folklor nümunələrinin az bir qismi olduğu kimi, bir qismini də Farsçaya çevirərək kitab şəklində və qəzet-dərgi səhifələrində nəşr etilib. Assimilasiya sürətilə gəldiyindən Qaşqay folkloru da məhv olmaqdadır. Dünya mədəniyyətinin bir parçası bəynəlxalq təşkilatların,

məççidə gəlmiş, lar toyda oss...muş. İşimiz düşdü qaza (ev qoşu), qaz özünü oğru naza. İli yaq yeməyi adamı yandırımı, quruğunu ələm (bayraq) edməyi adamı yandırımı.

İt olar, evin küküç uşşığı olmayar? (İt olasan, evin küküç uşşığı olmayasan)

Kora hay oldu, keçpələ fursat. Xına çox olanda gətə qoyalar.

Qaşqaylar və onların folklorü

alına aparıb.Çünkü vaxtında onları dindirin, bildiklerini yazıya alan, kağıza köçürən, qoruyub saxlayan olmayıb. Təkməseyrək toplanılan folklor nümunələri də əlimi əsaslarla pasportlaşdırılmayıb. Oturaqlaşmış əhali bir-birini tanımaq üçün "haralasan" deyərək bəzən olur. Bu da təbii və normal bir haldır. Qaşqaylar isə hələ də bəzilərini çəpnişini yaşadırlar. Onlar oturaq həyata keç keçdiklərində bu gün də görüdəndə bir-birilərini yaxından tanımaq üçün soruşurlar: "Nə karyasən?" Yeni "Hənsi tayfadansan/tirədənsən" qövmdənsən". 11-ci yüzli Türk dünyasının dahi alimi

Mahmud Kaşqari "Divanı lüğət-il Türk" ("Türk dilinin divanı") əsərində Oğuzların boy "qəbilə" sözünü açıqlayarkən yazır:

"Bir-birini tanımayan iki adam qarşılaşdıqları zaman önce salamlaşsın, sonra "boy kim?" deyə soruşsınlar ki, "hansı boydansa?" deməkdir... Bəleklik, biri o birinin boyunu tanımış olur... "du" ("Divanı lüğət-il Türk". Tərcümə edən və nəşrə hazırlayan:

Ramiz Əskər, Bakı, 2006. 4 cildlə, birinci cild səh.349).

Demək, Qaşqaylar hələ də eski Türk ənənəsinə yaşaymaqdadır. Azərbaycan 28 ilə yaxındır öz müstəqilliyini elan etse də, İrən İslam Respublikası ilə mədəni əlaqələr lazımı səviyyədə qurula bilməyib. Bu da aradaçılıqlarının orada işləməsinə, folklor nümunələrinin toplanmasına, ekspedisiyaların göndərilməsinə əngəl törədir. Bizim səfərlərimiz isə gələcəkdə bu yəndə iş aparmaq istəyən gənc aradaçılıqlara yön göstərəcək məqsədi daşıyır.

Qaşqay aydınlarının topladığı folklor nümunələri arasında "Gəl-Kərəm", "Qarib-Sahənsən", "Mahmud-Nigar", "Koroğlu" vəsdları, "Axsaq Ceyran", "Yollu və

mədəniyyət mərkəzlərinin gözü qarşısında əriyib gedir.

İrən İslam Respublikası qapalı ölkə olduğundan bir çox beynəlxalq qurumlar da buna müdaxilə edə bilmir.

QAŞQAY ELİNDƏN TOPLANMIŞ FOLKLOR NÜMUNƏLƏRİ ATA SÖZLƏRİ (ZƏRBÜL-MƏSƏLLƏR)

Adam mənə ögüd verir, özü çönlərdə gət verir.

Arvadı uşşığı olar, kişiyi Al aparır (Al-Hal anası).

Ayrıy xoudur içə, alınan gədir siçə.

Baş-qulağımı unlu gördü, adı mı deyirmançı qoydu?

Çaqqal var ki baş yiyər, qurdu? Adı pes çıxmış.

Çaydan qaçanda ağı götünən qərə gət bəlli olar.

Dəveçinin yoldaşlığı edən?i darvazası gət olası.

Dəvə təkin günbəgün geri işir.

Doləllini? İli taymaq, beçarını? (kasıb) si...i.

Dowar (davar, sürü) geri büküləndə (dönəndə) ağışaq çəççi iləri düşür.

Eşşəği palan saxlar, qoşunu yalan.

Eşşəğim su içmə, görəş sen qoddu salla? (salacaqsan), ya man? (Ay eşşəğim mənə ləc edib su içmə, baxalım görüm, sən zərəş görürsün, ya mən? - Cəfər Eyyəzi Yadıkur)

Əbləh köpək tazıdan artıq qəçər.

Ərti ağılar, ərşiz ağılar, qırx oynaqş qərə bağlar.

Gündüz gədir yar-yar edir, gəce gəlir zar-zar edir.

Ki loydan qalan çə??: gününə düşmüş çə??: - musiqiçi;

Qaşqaylarda çə??: sosial baxımdan aşığı bir tobaqə sayılır. Onlarda

mücaşşidə aşıqlar daha sayılırdı.

İrən (Fars. sanki, ele bil) qərib it

Horuz towuğa çus (oss...çur) edir, deyir bəni-adəm (Ərəb. adam oğlu, insanlar) kurdur. Qoşu qızını topuğu qilldir. Çəççə payı verdi?i, dərdindən ölü?

Oğul kəndə giden olanaçaz Tat doyardası (doyardacaq), qız çörək yapan olanaçaz it doyardası (Oğul alış-verişdə bacarıqlı olanadək dükəncini doyardı, qız çörək yapmaqda məhl olanadək it doyardı - Cəfər Eyyəzi Yadıkur).

Bunun bir başqa varyantı da var: Tazza kəndə gedən Tat doyardası, tazza çörək yapan it doyardası (Kəndə alış-veriş gədən təcürbəz adımı Tat (Fars) dükənciarı aldadacaq. Çörək yamayı tezə öyrənən qızın da təndirə yəpdiyi çörək o qədar kiçik gedəcək və əşiyə atlaqalar - Cəfər Eyyəzi Yadıkur).

Özüm gəddim ayrıy vərmdilər, qasidim gəddim kərə getirə. Si...ən si...dilanlar lər-tazza, görənə vərlerə cəza.

Soyulandan sora yolu? boyuna sora (Karvan soyuldundan sonra əhliyalı lərənəməyin, gizlənməyi və mənəni var? - Cəfər Eyyəzi Yadıkur).

Sor çayda bir gət-öblə dəymış.

Towuq ölsə, bir çəng lükürd, dəvə ölsə, dərisi bir böyük ökürd (ik; yulk).

Təgəyə (lakəyə) dedilər: daşşaqı arası aqırdı, dər: arasında hesab-kitab yədir.

Göndərə: Ərsalan Mürzəyi, 42 yaşında, ali təhsilli.

Ərəb əlilbaşından Latin əlilbaşına çevirən: Fərhad Cavadi.

BAYATILAR (ASANAKLAR)

Ayaqışq qəçə biləmə, Dərindən ügə biləmə.

Dərizlə xəim (bitər, sona çatır) olar yol.

Gözdəndən gəçə biləmə, Dən ulduz batanaçaz.

Oyaq gözələr yalancaz. Yof gözdəim gəlmədi?, Ax, itə qlyaməntəncə. Təlləri? xərman-xərman. Aləm əsir nə bir mən. Səfil ələmi bağışla. Ta bir qalın əsir mən. Bu yof gədar Tabrizə, Qənnatlı riza-zira, Xuddad, bir yof yer vəiza, Biz gedək ölkəmizə. Bu yof gədar Bağana. Dolanır aftabana (magistral yof).

Mən bir maral ovcusu, Oğradım gəl (sürü) ceyrana. Qarşıda yatan oğlan, Köynəgi kətan oğlan, Adəqə?i aparıdlar, Xəbərsiz yatan oğlan.

Qərşidə yar obası. Döblülür nəğarası.

Boğça gəlir, gül apar. Xəlvətdir baş arası.

Qərşidə quzzu gördüm, Telli qırmızı gördüm.

Sükə eylərəm Tannma, Səvdəçim qızı görürüm.

Göyda durna dolanır, Qanadları bulanır.

Tan bir ana yerdə var, Məhbəbbi otar (otdu) yanır.

Yağş gəlir, qar gəlir, Dünya bize dar gəlir.

Gəm yemə, qışdan sora. Heyvə gəlir, nar gəlir.

Bizə bir ali gəldi, Sözləri daddı gəldi.

Kölğəsi gəlir (şir, aslan) başında, Ləçin qanadı gəldi.

Ali tələsi gəldi, Bağrımı kəsdi gəldi.

Qar təkin səli yərdər, Yel təkin esdi gəldi.

Əvəzullah Səfərinin ləntə yazıb göndərdiyi bayatılar Fərhad Cavadi yazıya köçürüb. Əvəzullah Səfəri şairdir. Qaşqay folkloru və etnoqrafyası ilə də uğraşır.

Deyəlinə gəre, 800-dən çox bayatı toplayıb. Ləkin onun hansın xalq-dən topladığını, hansını özünü yazdığını müəyyənləşdirə bilmədik.

ardı var...